

РЕАЛІЗАЦІЯ РИС ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ У ТВОРІ Ф. КАФКИ «ПЕРЕВТІЛЕННЯ»

Актуальність проблеми. Хоча ми й живемо в ХХІ столітті, наші життя, погляди та уявлення у своїй більшості, були сформовані ідеями та питаннями, що були поставлені в ХХ столітті. Серед таких ідей були позитивізм, прагматизм, ірраціоналізм та екзистенціалізм. Проте, в даній роботі ми розглядатимемо проблематику саме екзистенціалізму, реалізацію цієї течії філософії ХХ століття в літературі та мистецтві.

Саме філософія екзистенціалізму висунула на перший план ідею абсолютної унікальності людського буття, зосередившись навколо проблеми людини та її місця у світі, проблеми духовної витримки людини, яка потрапила в потік подій і втратила контроль [1, с. 95]. Науковці розглядають екзистенціалізм як щось негативне, песимістичне та похмуре. Наприклад, П. П. Гайденко у статті про екзистенціалізм, котра була включена в «Філософський Словник», який вийшов під редактуванням І. Т. Фролова, зауважив: «Екзистенціалізм виник як песимістичний світогляд, що ставив перед собою питання: як жити людині, котра втратила ліберально-прогресистські ілюзії, перед лицем історичних катастроф» [7, с. 678]. Жан Поль Сартр, розмірковуючи про бачення прихильниками екзистенціалізму релігії та церкви у своїй праці «Екзистенціалізм – це гуманізм» підкреслює: «В певному розумінні, екзистенціалізм – це оптимізм, вчення про дію» [5, с. 344]. Отож, актуальність проблеми полягає в її важливості для повного розуміння питань екзистенціалізму в філософії та літературі.

Метою дослідження даної роботи є дослідження реалізації філософії екзистенціалізму на прикладі твору Франца Кафки «Перевтілення».

Згідно з визначеною метою, були поставлені наступні **завдання**:

- 1) з'ясувати особливості екзистенціалізму як філософського напрямку;
- 2) проаналізувати вплив його вплив на культуру та мистецтво, зокрема на літературу;
- 3) проаналізувати та прослідкувати реалізацію рис екзистенціалізму у творах Ф. Кафки, зокрема, у творі «Перевтілення».

Філософія екзистенціалізму, будучи однією з провідних філософських напрямів філософії ХХ ст., залишила вагомий внесок не лише у філософії, а й у мистецтві, зокрема, у літературі. Найвідомішими представниками цієї філософської течії були Сьорен К'єркегор, Жан-Поль Сартр, Альбер Камю, Мартін Гайдеггер, Карл Ясперс, Едмунд Гуссерль та інші.

Екзистенціалізм (лаг. *existentia* – існування) – суб'єктивістське вчення, в якому вихідні значення суцього (що таке річ, просторовість, часовість, інша людина та ін.) виводяться з існування (екзистенції) людини [4, с. 219].

Екзистенціалізм не є академічною доктриною, його основні теми – людське існування, доля особистості, віра і зневіра, втрата і набуття сенсу життя, – близькі кожному митцеві, письменнику, поету, з одного боку, зробили цей напрямок популярним серед художньої інтелігенції, а з іншого – спонукали самих екзистенціалістів звертатися до мови мистецтва (Ж. П. Сартр, А. Камю, Г. Марсель). Розрізняють екзистенціалізм релігійний (К. Ясперс, Г. Марсель, М. Бубер) і атеїстичний (М. Хайдеггер, Ж. П. Сартр, А. Камю, М. Мерло-Понті, С. де Бовуар). Однак визначення «атеїстичний» по відношенню до екзистенціалізму кілька умовно, так як визнання того, що Бог помер, супроводжується у його прихильників твердженням неможливості і абсурдності життя без Бога. Своїми попередниками екзистенціалісти вважають Б. Паскаля, С. К'єркегора, М. Унамуно, Ф. М. Достоєвського і Ф. Ніцше. Переважний вплив на екзистенціалізм надали філософія життя і феноменологія Е. Гуссерля. [6, с. 201].

Об'єктом дослідження є окремий твір, тому важливою деталлю в даній роботі є вивчення літератури екзистенціалізму. Виникнувши як філософська течія, екзистенціалізм плавно переходить і в літературу. Багато його теоретиків займаються літературною діяльністю, тому досить важко провести межу між їх філософськими вченнями та літературними нарисами. Екзистенціалізм як літературний напрям поширюється у французькій (А. Камю, Ж.-П. Сартр), німецькій (Г. Е. Носсак), англійській (А. Мердок, В. Голдінг), іспанській (М. де Унамуно), американській (Дж. Болдуїн), японській (Кобо Абе) літературах. В Україні проявився у 1920-х роках у творчості Підмогильного та ін.

Екзистенціалізм у художніх творах відбиває настрої інтелігенції, розчарованої соціальними та етичними теоріями. Письменники прагнуть збагнути причини трагічної

невлаштованості людського життя. На перше місце висувуються категорії абсурду, буття, страху, відчаю, самотності, страждання, смерті. Представники цієї філософії стверджували, що єдине, чим володіє людина, це її внутрішній світ, право вибору, свобода волі.

Основні риси екзистенціалізму в літературі:

- тема – існування людини в центрі абсурдного буття; критика дійсності, що придушує людську особистість;
- ідея – звільнення розуму і душі від абсурдної дійсності;
- проблема вибору людини в надзвичайній ситуації;
- самотній герой – індивідуаліст і песиміст, самотній бунтар проти абсурдності світу;
- етичні заперечення та протест проти будь-якого насилля;
- створення «прикордонних» ситуацій (людина перед обличчям смерті);
- проведення історичних паралелей та алегорій (твори з підтекстом, символікою, ілюзіями, подвійним дном) [2, с. 44].

Герої художніх творів екзистенціалістів втілюють настанови свідомості, відкриті екзистенціалістами-філософами (абсурдний світ філософського твору Камю «Міф про Сізіфа» є атмосферою, в якій існують персонажі його ж п'єси «Калігула» та повісті «Сторонній»). Сам екзистенціалізм тяжіє до такого «межового» жанру, як есе а його представники продовжують традиції французького моралізму – філософської есеїстики Монтеня, Паскаля, Декарта, Ларошфуко, просвітителів XVIII століття, які поєднували філософський зміст із літературною формою. Романи і драми екзистенціалістів насичені філософськими проблемами.

Що стосується об'єкту даної праці, а саме твору Франца Кафки «Перевтілення», то аби визначити в ньому риси екзистенціалізму, варто задати питання: «За що був покараний Грегор Замза? За які гріхи він страждає?». За які гріхи він страждає? Адже він – звичайна молода людина, звичайний комівояжер, котрий наполегливо працював на благо своєї сім'ї, хоча свою роботу він не любив: мріяв, коли сім'я вийде з-за межі бідності, покинути її. Батько його збанкрутував і здебільшого сидів удома, переглядаючи газети. Мати мучили напади задухи, і вона проводила довгі години в кріслі біля вікна. Ще у Грегора була молодша сестра Грета, яку він дуже любив. Грета непогано грала на скрипці, і основною мрією Грегора – після того як йому вдасться покрити батьківські борги – було допомогти їй вступити до консерваторії, де вона могла б професійно вчитися музиці. Проте, доля розпорядилась інакше.

Коли Грегор уже встиг досягнути масштаби своєї особистої катастрофи, він нажаханий, але зовсім не через те, що він – страхітлива комаха, а через те, що він не зможе навіть не те, що поводитись на роботі, а й працювати взагалі, тобто, в результаті його сім'я залишиться без грошей. І цей страх перед невідомим, ця самотність – це і є один з найвагоміших виявів екзистенціалізму у творі, адже – критика дійсності, що придушує людську особистість одна з ключових рис екзистенціалізму в літературі.

Ще одним невичерпним підтвердженням цієї риси є перебування Грегора в його кімнаті. Вона перетворюється на його в'язницю і його порятунок одночасно. «Вранці, коли двері були зачинені, всі хотіли увійти до нього, а тепер, коли одні двері він відчинив сам, а інші були безсумнівно відчинені протягом дня, ніхто не заходив до нього, а ключі між тим стирчали ззовні». Родичі бояться туди заходити. Навіть якщо двері не зачинені, мати повинна стукати.

Також, екзистенціалізм у творі реалізується за рахунок того, що фантастика і реальність у Кафки тісно взаємодіють і взаємодоповнюються, світ – повний абсурду. Незвичайне відбувається за звичайних умов, а неймовірне та небуденне – за буденних. Це фантастичне ні у кого не викликає здивування, чи шоку, а й навпаки – сприймається як щось природне, чи звичайне. Це і є елемент абсурдного, який, як було згадано вище, і є однією з рис екзистенціалізму. Для підкреслення цього абсурду автор використав гротеск, тобто принцип художньої типізації, для якого є характерним поєднання несполучених, несумісних речей: фантастичного і реального, високого і низького, трагічного і комічного, раціонального та ірраціонального.

Образи головних героїв у даному творі Франца Кафки теж є яскравим виявом гротеску: збанкрутілий, безробітний та майже немічний батько, хвора матір, що страждає від нападів, молодша сестра, що мріє вступити до консерваторії. Вони не виглядають трагічними: лише спочатку мати і сестра намагаються налагодити контакт з Грегором-комахою, проте згодом і ці намагання припиняються. Наприклад, сестра прибирала в його кімнаті, піклувалась про нього на примітивному рівні: «Щоб дізнатися смаки Грегора вона принесла йому цілий набір

страв, розложивши все на старій газеті» [3, с. 129], а мати кричала: «Пустіть мене до Грегора, це ж мій нещасний син! Невже ви не розумієте, що я повинна піти до нього?» [3, с. 138] Проте, за банальними зовнішніми проявами піклування чи співчуття не стоять істинні почуття: мати та Грета вирішують позбавити кімнату Грегора «зайвих» меблів, які так ревно захищає Грегор. Він вирішив захистити найдорожчі для нього речі: письмовий стіл та портрет невідомої дами в хустрі, однак це намагання захисту закінчується провалом: мати Грегора, як він сам думав, ледь не померла через нього, а батько атакує його, жбурляє яблуко, одне з яких, як зазначав автор: «нагадало, здається, навіть батькові, що, незважаючи на свій теперішній жалюгідний та гидкий вигляд, Грегор усе-таки член сім'ї, що з ним не можна поводитися, як з ворогом, а потрібно в ім'я сімейного обов'язку притлумитись відразу й терпіти, лише терпіти». Тут автор розкриває аж три риси екзистенціалізму, а саме зображення самотності героя, демонстрація його як самотнього бунтаря проти світу, етичні заперечення та протест проти будь-якого насилля та створення «прикордонних» ситуацій.

Також, він торкається теми звільнення розуму і душі від абсурдної дійсності. Смерть підводить підсумок під трагічними спробами героя подолати свою відчуженість і зберегти свою людську цінність. Хоча й родина Грегора зображується з негативної сторони, вони теж герої. Важко уявити полегшення, яке вони відчували після смерті Грегора.

Окреме місце варто виділити символиці у творі. Не потрібно й знову згадувати про автобіографічність твору, адже символів там дійсно багато: Грегора порівнюють із самим Францом, а неприязнь між Грегором-тарганом та його батьком – ненависть між автором і його батьком, Германом Кафкою. Найважливіший образ новели – власне, перетворення – є метафорою перетворення людини на вигнанця, образ невинного відчуження людини від оточуючого світу. Кімната Грегора це – символ відречення від реального світу, неприйняття його і страх перед ним.

Важливим питанням у філософії екзистенціалізму є самотність героя, його індивідуальність, бунт проти абсурдного світу навколо. Тож, що стосується даного твору, варто сказати, що більш ніж очевидно, що Грегор Замза був самотньою людиною. Це стало очевидним ще до того, як він перетворився на комаху. Він жив сі своєю сім'єю, був їхнім головним годувальником, однак можна з упевненістю сказати, що вони не цінували Грегора як людину, як члена сім'ї, чи родича. Вони сприймали його як даність. Вони звикли до нього, перестали що-небудь відчувати. Безумовно, все це призвело до того, що він став дуже самотній, проте будучи в оточенні людей. Якщо будучи людиною Грегор ще міг претендувати на розуміння, то після перетворення це стало неможливим. Після смерті Грегора у них ніби камінь впав з душі, і вони відчували себе набагато легше і щасливіше.

Символічно і те, що після смерті Грегора, його родину автор вже називає пан, пані та дочка замість батько, мати та сестра. Цим письменник підкреслює розпад духовних і сімейних стосунків.

Що стосується суспільства і самотності Грегора в ньому, то автор про це прямо не пише, але передає символічно. Ми не можемо бачити як насправді Грегор почував себе в суспільстві, проте, ми бачимо це лише частково. Але на основі побаченого і самотності Грегора в сім'ї, цілком можна припустити, що і в суспільстві його чекало щось подібне.

Проблема вибору у творі найгостріше постає тоді, коли Грета і мати виносять меблі з кімнати сина. Він намагається захистити принаймні щось. У нього назріває вибір між портретом жінки та письмовим столом. Все ж, він обирає портрет. Дослідники кажуть, що це символізувало перемогу чоловічого «Я» над мистецьким. Також, Грегор скористався правом вибору, коли вирішив допомогти своїй сестрі шукати ліки, коли через нього його мати зомліла, проте в даному випадку це призвело до поразки.

Так само у творі була присутні ще одна риса, а саме етичні заперечення та протест проти будь-якого насилля. Насиллям можна й назвати те, що сім'я змушує Грегора йти на роботу. Вони не цікавляться, чи все гаразд, а якщо й цікавляться, то лише аби заспокоїти себе і впевнитись, що Грегор таки піде на роботу і заробить гроші, на які вони можуть спокійно жити. Насиллям також є те, що керуючий, погляди якого на рахунок Грегора не дуже різняться від поглядів родини Замза, погрожуючи авторитетом та зриваючись на своєму підлеглому.

Проте, найбільший прояв насилля у творі, що є просто обурливим та несправедливим – це епізод, коли батько, що подумав, що Грегор втік з кімнати, починає жбурляти в нього яблуками. Саме в той момент ми спостерігаємо, на скільки батько Грегора змінився, і тепер він на вершині своєї могутності. Це вже не та людина, що знесилено лежала в ліжку і насилу могла підняти в знак вітання руку. В цей момент стало очевидно – та сім'я, в якій жив Грегор – то була суцільна брехня.

Важливою рисою екзистенціалізму також є наявність «прикордонних» ситуацій. Автор тримає читача в напрузі протягом всієї новели, тож важко сказати, що станеться в наступний момент, проте в найбільш неочікуваний момент, коли читач навіть цього не підозрює, з'ясується, що Грегор загинув. Ще більш цинічного, негуманного та жахливого фіналу важко було очікувати: «Так, – відповідала служниця, задихаючись від добродушного сміху, – щодо того, як прибрати це, можете не турбуватися. Уже все в порядку». [3, с. 168].

Отже, Кафка прагнув показати реальний світ шляхом зображення абсурдного в реальному світі. Навряд чи він сповідався в такий спосіб виправити світ, а лише зобразити свій власний світ, адже він бачив той бездушний світ, в якому він жив. Він зненавидів цей світ, виражав жахливу сторону людського існування в ньому. Саме через це Франц Кафка розкривається у своїх книгах перед нами як яскрава та неповторна індивідуальність. Література екзистенціалізму, в свою чергу, – це нескінченне джерело натхнення, пошуку свого «Я» у світі, це вчення про відповідальність перед людством. А Франц Кафка, як один із найбільш помітних представників цього літературного напрямку, як пророк, що показує істину через свої твори.

Література

1. Гончарук Тетяна, Джугла Надія, Мокряк Леонід, Шумка Михайлина. *Філософія: Навчальний посібник*. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. – Кн. 1. – 360 с.
2. Давиденко Г. Й., Стрельчук Г. М., Гричаник Н. І. *Історія зарубіжної літератури ХХ століття: Навч. Посібник*. – К.: Центр учбової літератури, 2007 – 504 с.
3. *Превращение: Рассказы, афоризмы / Пер. с нем. С.Апта*. – СПб.: Издательская Группа «Азбука-классика», 2010. – 320 с.
4. Причепій Є. М., Черній А. М., Чекаль Л. А. *Філософія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів*. – К.: Академвидав, 2005. – 592 с. (Альма-матер).
5. *Сумерки богов / Сост. и общ. ред. А. А. Яковлева: Перевод*. – М.: Политиздат, 1990. – 398 с. – (Б-ка атеист, лит.).
6. *Філософія: Учебник для вузов / Под общ. ред. В. В. Миронова*. – М.: Норма, 2005. – 928 с.
7. *Філософський словарь / Под ред. И. Т. Фролова*. – 7-е изд., перераб. и доп. – М.: Республика, 2001. – 719 с.